

## Nemzetiségek és iparosodás

### A nemzetiségek szerepe Ózdon az iparosodás tükrében a 19. század közepétől az államosításig<sup>1</sup>

(Nagy Péter)

#### Bevezetés

Ózd a 19. század első felében még tisztán magyar nyelvű település volt, melynek lakói szinte kizárólag földműveléssel foglalkoztak. A vasgyár létesítése az 1840-es évek végén, majd a termelés növekedése folytán bekövetkező bővítése egyre több munkaerőt igényelt, s az új alkalmazottak zöme jórészt a vasgyár tudatos toborzása folytán külföldről, illetve a Felvidékről települt át. Jelentős részük szlovák, német, kisebbrészt morva nemzetiségű volt, de kisebb számban más anyanyelvűek is költöztek be Ózdra. Ez teljesen átalakította a környék etnikai képét, ezzel együtt alapjaiban átformálva a térség társadalmát.

Kutatásomban a következő kérdésekre keresem a választ: Milyen mértékben változtatta meg az iparosodás Ózdon a nemzetiségi viszonyokat, mennyiben változott meg ezáltal a település etnikai arculata? A betelepülő nemzetiségiek más foglalkozásokat űztek-e a gyárban, mint a helyi lakosság? Mennyire jelentett ez vallási, kulturális elkülönülést, s ez miben nyilvánult meg? Mivel foglalkoztak a nemzetiségiek, s családjuk még a betelepülés előtt, s az hogyan változott meg az ózdi vasgyár kötelekében? Voltak-e önálló nemzetiségi szervezetek, támogatta-e ezeket a vasgyár vezetése, vagy épp ellenkezőleg? Mennyire különült el egymástól a munkahelyen, a település szövetében, s a hétköznapokban a magyar és a nemzetiségi lakosság? Milyen kölcsönhatások figyelhetők meg közöttük? Az iskoláztatás, a munkahely az elmagyarosodás irányába terelte őket vagy sem? Mennyire volt erős a származási, nyelvi öntudatuk? Napjainkban van-e nyoma az Ózdon élt nemzetiségieknek, s az miben nyilvánul meg?

---

<sup>1</sup> A kutatás a TÁMOP-4.2.4.A/2-11/1-2012-0001 azonosító számú Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

Munkámat a szakirodalom és a helytörténeti kutatások áttekintése mellett anyakönyvek, levéltári források, statisztikai adatok, sajtócikkek és korabeli kiadványok feldolgozásával készítettem el.

## **Ózd etnikai arculatának megváltozása - a rekrutáció főbb irányai**

Már az ózdi gyár alapításánál nagyon nagy szerepe volt a nem magyar ajkú munkásoknak. A gyár felépítésénél 1846–1847 között a brünni gépgyár szakmunkásai dolgoztak, és csak a segédmunkások kerültek ki az Ózd környéki falvak lakói közül.<sup>2</sup> 1846 végén a kieskovai olvasztóban dolgozó gépgyári munkások egy része már átköltözött Ózdra. Hazánkban a nagyobb ipari létesítmények építésénél, az új technológia bevezetésénél gyakorta alkalmaztak külföldi mérnököket és szakmunkásokat s mint látjuk, ez Ózdon is így volt. Ők csak átmeneti jelleggel tartózkodtak a gyártelepen, ahol ideiglenes barakkokban éltek. A munkások egy része Ózdon, a gyár melletti épületekben, a Sturman család volt majorsági épületeiben volt elhelyezve, az utóbbiban voltak a legkorábbi munkásotthonok.<sup>3</sup> Az üzem felhúzása mellett az is a feladatuk volt, hogy a könnyebb feladatok elvégzésére betanítsák a helyieket, akik talán még sosem láttak ipari nagyüzemet, de ott szerettek volna munkát vállalni. Már itt megmutatkozott az a kettősség, hogy a szakmunkások nemzetiségiek voltak, a betanított és segédmunkát pedig az Ózd környéki szegényparasztok vállalták el a biztos kereset csábításának engedve.

A gyár beindulásakor is nagyon nagy szükség volt a nemzetiségek alkalmazására. A gyár munkásainak létszáma kezdetben kevesebb volt, mint 100 fő, akiket 4-5 tisztviselő irányított. Az állandó szakmunkások toborzását az üzem 1847 júliusában kezdte meg, amikor a fennmaradt iratok alapján többek között Prevaliból 2 kohómestert és Walikból 1 kohóelőműmunkást szerződtettek.<sup>4</sup> Az alkalmazottak között találunk az ózdi és a szomszédos várkonyi lakosok mellett svájci, csehországi, valamint nagyrócei, berdárkai, betléri illetőségű személyeket is. A foglalkozásokat, a neveket és a származási helyet megvizsgálva egyértelműen látszik a szak- és a betanított munkások között levő nyelv és eredet vonatkozásában meglévő különbség.<sup>5</sup> Az ózdi gyárigazgató, Fohn Kajetán is német

---

<sup>2</sup> MNLL Z 362.3 Rimai Coalitio 1847. szeptember 27. Közgyűlési jegyzőkönyv.

<sup>3</sup> Lehoczky Alfréd: *Az ózdi gyár létrejötté (1845–1852)*. Miskolc, 1965. 34.

<sup>4</sup> MNL Z 366. 169. 1847 július, szerződések külföldi munkásokkal.

<sup>5</sup> Szakmunkásnak tekinthető: Hoffmann Rudolf svájci származású esztergályos, Lorencz Ignác csehországi eredetű hámosos, Árvay József hengerész nagyrócei, Bilnicza Pál pléhmelegítő berdárkai, Brosák János

származású volt. Az 1848-as forradalom idején azonban a gyárat a külföldi munkásainak nagy része elhagyta, ami a termelés megbénulásához is vezetett.<sup>6</sup>

Az ózdi gyár munkáslétszáma a Rimamurányvölgyi Vasmű Egyesület (RVE) 1852-es megalakulása után kezdett el növekedni. Ismét több szakmunkást szerzöttettek a szomszédos országok vasüzemeiből. De csak kisebb részben érkeztek morva és lengyel területekről, nagyobb arányban a Gömör északi részén levő és a Szepes megyei vasművek munkásai közül telepedtek le Ózdon.<sup>7</sup> A kohászok között a Rimamurányvölgyi Vasmű Egyesület gömöri telephelyeiről, bányáiból és erdészeteiből – főképp Betlér, Nyústya, Klenóc, Kokova településekről –betelepített munkások voltak többségben, de más kisebb ipari üzemek, bányák dolgozóiból, kisiparosokból is sokan helyezkedtek el az ózdi gyárban. A szénégetők ekkor még szinte teljes mértékben a Felvidékről, főként Gömör és Szepes vármegyéből jöttek.<sup>8</sup> 1852-ben az üzem munkásainak létszáma 280 főt tett ki, amelyből 17-en Ózdról, 98-an Ózd környékéről, 134-en az ország egyéb területéről – természetesen zömük a Felvidékről –, 31-en pedig külföldről jöttek.<sup>9</sup>

Az 1850-es évek elejéről származó adatokból látjuk, hogy az ipari vertikum dolgozóinak közel fele a Felvidékről érkezett. Ezek a régebbi alapítású üzemek már jelentős részben a szlovák nyelvterületen helyezkedtek el, így a délebbre költöző szakmunkások nagy része ezt a nyelvet beszélte. Legnagyobb számban katolikusok voltak, de egy csoportjuk az evangélikus vallást gyakorolta. Így az eddigi felekezeti szempontból szinte homogénnek tekinthető Ózd vallási térképe jelentősen színesedett. Az evangélikusok zöme szlovák volt, azonban voltak köztük felvidéki cipszerek, sőt még német anyanyelvű munkások is.

Az 1858–1859. évi társpénztári tagok jegyzékéből az állapítható meg, hogy a munkások háromötöd része 20 kilométeres körzeten kívülről származott, nagyrészt a Felvidékről, elsősorban Betlerről, Nagyrócéról, Breznóbányáról, Remetéről, Szomolnokról, Murány-Hosszúrétről és Sajóházáról. A gyári dolgozók között ekkor feltűnően sok külföldi illetőségűt találunk.<sup>10</sup> Az anyakönyveket megvizsgálva szintén azt tapasztaljuk, hogy továbbra

---

hengerész betléri, Kupcsák András kavarászmesterbetléri eredetű munkások. Betanított munkásnak tekinthető: Balyi János kavarászegéd, Vincze József gépőr, Baly József nyersvasmázasó ózdi, Bary János kavarászegéd várkonyi lakosok. MNL Z 364. 32. Rimamurányvölgyi Vasmű Egyesület társpénztári tagjainak anyakönyve.

<sup>6</sup>Jenei Károly: Alapítás és üzembe helyezés (1845–1848). In: Berend T. Iván (főszerk.): *Az Ózdi Kohászati Üzemek története*. Budapest, 1980. 57.

<sup>7</sup>Uo. 66.

<sup>8</sup>Paládi-KovácsAttila: *Ipari táj – Gyárok, bányák, műhelyek népe a 19-20. században*. Budapest, 2007. 167.

<sup>9</sup>DobosyLászló: *Az ózdi vasgyár hatása a településre és a lakosságra. A gyártelep lakossága*. Kézirat. Ózd, 1992. 24. (Lelőhely: Ózdi Városi Múzeum, Történeti Adattár.)

<sup>10</sup>MNL Z 364. 32. k. Rimamurányvölgyi Vasmű Egyesület társpénztári tagjainak anyakönyve.

is magas volt a felvidéki és a külföldi betelepülők aránya, akiknek nagy része természetesen nem magyar anyanyelvű volt.<sup>11</sup>

Az 1860-as évek végén azonban a migrációs trendben törés történt, mely a nemzetiségi viszonyokra is kihatással volt. Az 1860-as évek végén az újonnan létrejövő diósgyőri és a salgótarjáni vasgyárak nagyobb keresetet biztosítottak a szakmunkásoknak, így az ózdi üzemet a kevés kötődéssel rendelkező, de magas szakképzettségű, sőt legjobban kereső munkásai nagy része otthagya. Az 1869/1870-es üzletévtől ezért nagy problémát okozott a munkaerőhiány. Csak a már régebben a vasgyárban dolgozó munkások maradtak, akinek már fiaik is a kohászatban tevékenykedtek. Természetesen ennek etnikai következményei is voltak; az ózdi vasgyárat elhagyók zöme nem magyar ajkú dolgozó volt, mivel a legképzettebb, állandó otthon hiányában a legmobilabb réteg elsöprő többségét ők alkották.

Sajnos az arányokra vonatkozóan pontos adatok nem állnak rendelkezésünkre. A folyamatnak természetes következménye volt, hogy a vállalatvezetés úgy érezte, nagyobb hangsúlyt kell fektetnie a képzett munkásréteg megkötésére, a gyárral szembeni nagyobb lojalitás megteremtésére. Nem volt megfelelő Ózdon a dolgozók lakásellátottsága, amely a legfontosabb kötődést jelentette, ezért a cég irányítóinak legfontosabb célja a lakáskörülmények javítása lett. Így az RVE igazgató választmánya a következő években több lakást is építtetett az üzem közelében.<sup>12</sup>

1881-ben az ózdi, a nádasdi és a salgótarjáni vasipari üzemek Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. (röviden RMST, Rima) néven olvadtak össze, amely a magasabb termelékenység miatt nagyobb lehetőségeket teremtett. Az ózdi gyár ennek következtében jelentős fejlesztésen és korszerűsítésen esett át, egyre több képzett munkásra volt szükség, így a migráció felgyorsult.

Az 1881–1882. évben a 339 munkásból 231 esetében lehetett megállapítani a születési helyet, akiknek fele része az északi vidékekről, főként Gömör és Szepes megyéből származott. Sokan közülük Nagyrócéról, Betlerről, Rozsnyóról, Rhonitzról és Pohorelláról jöttek. Tehát a felvidékiek betelepülése ebben az időintervallumban is jellemzőmaradt.<sup>13</sup>Érdekes azonban, hogy erre az időszakra a külföldi illetőségűek eltűntek; az 1880–1881-es üzletévben már csak kilenc külföldi szakmunkás dolgozott az ózdi gyárban. Az időközben létrejött nádasdi üzemben azonban az Ózdon két évtizeddel jellemző etnikai arány jött létre. Ennek az volt az oka, hogy a felsőbb vidékekről betelepült vasipari szakmunkások

---

<sup>11</sup>MNL Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára. Ózd halotti, házassági anyakönyvei 1845–1948.

<sup>12</sup>Jenei 1980: i. m. 76–78.

<sup>13</sup>MNL Z 364. 32. k. Rimamurányvölgyi Vasmű Egyesület társ pénztári tagjainak anyakönyve.

fokozott mértékben átvándoroltak a nagyobb felkészültséget igénylő lemezgyárba. Ózdi munkahelyeiket folyamatosan a környék lakói vették át. Azt is figyelembe kell vennünk azonban, hogy sok időszakos munkás és napszámos is dolgozott az üzemekben, akik a kimutatásban nem szerepelnek, s a környékbeliek arányszámát növelik.<sup>14</sup>

Mi volt az oka annak, hogy a gömöri és a szepesi vidékekről ilyen nagy számban települtek át a 19. század második felében Ózdra? Szepes, Gömör és Zólyom megyében a vasgyártás és ércbányászat az 1880–1890-es években fokozatosan veszített jelentőségéből. A kohászat a borsodi és a nógrádi barnaszéntelegek közelébe helyezte át súlypontját. Míg a Felvidéken egyre kevesebb munkáskézre volt szükség, az RMST gyárai egyre több munkaerőt igényeltek. Ebben az időben például Rozsnyó, Jolsva, Dobsina és a többi ipartelep lakossága a bányászok és vasmunkások elvándorlása miatt jelentősen csökkent.<sup>15</sup>

A nagyszámú szlovák és német nyelvű bevándorló mellett csekély arányban, de számos más nemzetiségű személy is letelepedett Ózdon. A gyári munka mellett sokakat az Ózd környéki növekvő számú lakosság kereslete inspirált, így számos, nem magyar nyelvű kereskedő és kisiparos telepedett le a községben. Erre kiváló példa Botta Pál építész, kinek neve még napjainkban is közismert Ózdon. Magyar állampolgárságának felvételéről tudósít a korabeli cikk: „*Botta Pál ózdi lakos, építész, honosította magát. E napokban foga letenni az esküt az alispán kezébe. Üdvözöljük! Botta származása olasz.*”<sup>16</sup>

A bevándorlás az első világháborúig folyamatosan zajlott s a bevándorlók nagy része is az említett északi régiókból származott. A magyarság aránya köztük azonban lassanként növekedett. A trianoni békeszerződés utáni első években jelentős számban települtek át ismét Felvidékről – köztük kisebb szlovák nyelvű csoporttal –, azonban a Horthy-korszak későbbi éveiben a rekrutáció fő iránya megváltozott. Az utánpótlási bázis ekkor már egyértelműen az Alföld északi régióra helyeződött át, ahonnan szinte csak magyar nyelvű lakosok költöztek be Ózdra.<sup>17</sup>

### **Asszimiláció vagy az identitás megtartása?**

---

<sup>14</sup>Sárközi Zoltán: A vasgyár és a szénbányászat tájtalakító hatása és a település fejlődése. In: Berend T. Iván (főszerk.): *Az Ózdi Kohászati Üzemek története*. Budapest, 1980. 93–94.

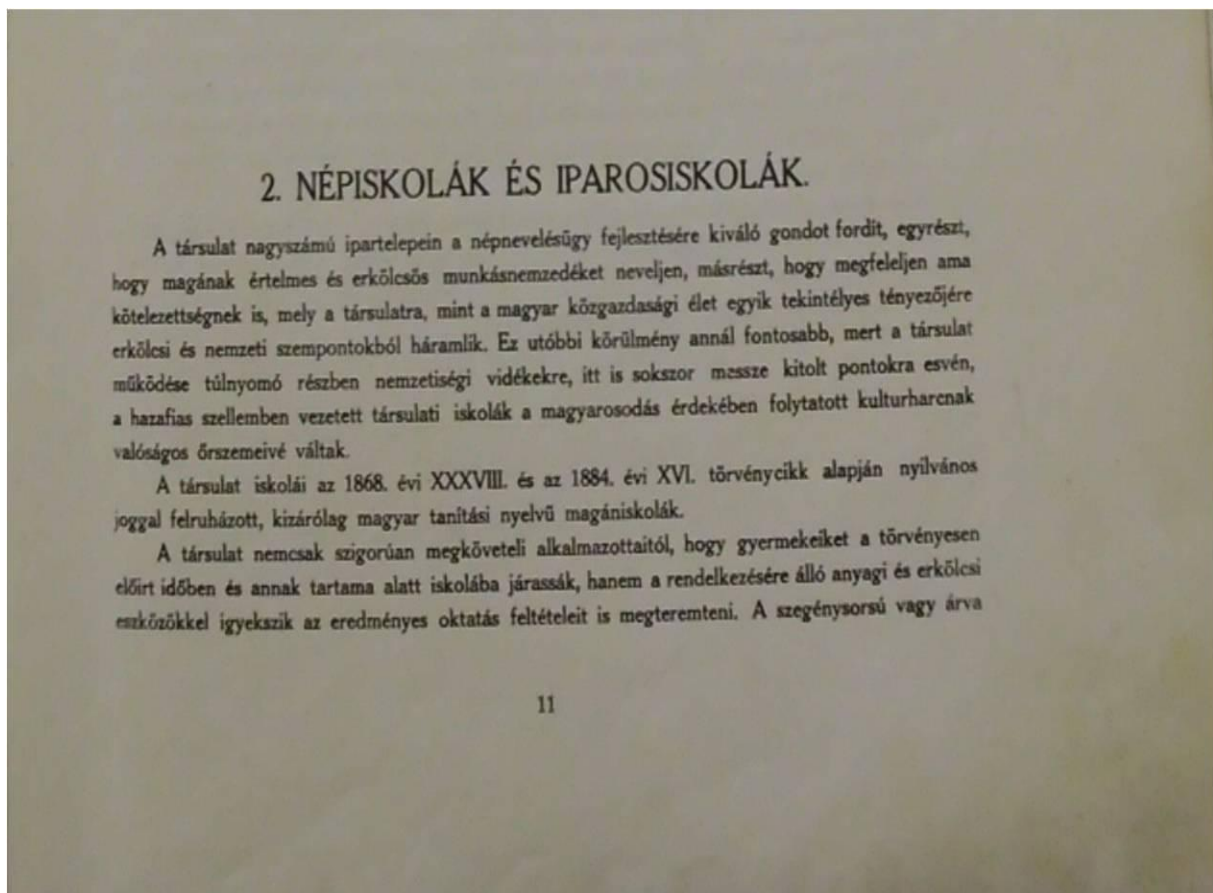
<sup>15</sup>Sándor Vilmos: *Nagyipari fejlődés Magyarországon. 1867–1900*. Budapest, 1954. 608–609.

<sup>16</sup>Uj honpolgár. In: *Munka*. 1902. április 15. 7.

<sup>17</sup>Ózd halotti, házassági anyakönyvei 1845–1948. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár.

Érdeemes azt is megvizsgálunk, hogy mennyire tudták megőrizni nyelvüket a nem magyar eredetű bevándorlók, s ezt a folyamatot mely tényezők befolyásolták legjobban. A korszellem, valamint a nagyvállalat érdeke egyértelműen a magyarosítás támogatása volt.

Ózdon az üzemi érintkezés, valamint a magyar nyelvű közigazgatás és adminisztráció egyértelműen ezt a folyamatot erősítette, amelyhez hozzájárult a könyvtárak, újságok és különféle helyi kulturális egyesületek, felekezetek szerepe. A munkáskolóniákon élő első generációs betelepültek a helyi dolgozóktól tanultak meg magyarul, azonban ők még otthon anyanyelvüket használták. Emellett az iparosodásnak és a vele együtt járó urbanizációnak az asszimilációt serkentő hatását sem szabad figyelmen kívül hagynunk.<sup>18</sup>



**1. kép: A Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Részvénytársaság és társvállalatai jóléti intézményeinek ismertetése iskoláztatásról szóló fejezetének első oldala**

<sup>18</sup>Kende János –Sípos Péter: Ipari munkásság és asszimiláció Magyarországon. 1870–1910. In: *Történelmi Szemle*. 26. évf. (1983), 2. sz. 243.

A legjelentősebb hatása ezek mellett az iskolai oktatásnak volt. A bevándorlók gyermekeit a vasgyár vagy helyi felekezetek által fenntartott iskolákba írták be, ahol a tanítási nyelv kizárólag a magyar volt, s onnan szintén magyar tannyelvű tanonciskolákba mehettek tovább. Az etnikai heterogenitás természetesen az elemi iskolákban is érezhető volt, például 1882–1883-ban az ózdi iskolaszékhez tartozó körzetben 43%-os volt a szlovák anyanyelvű gyermekek aránya.<sup>19</sup>

A Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. jóléti és kulturális intézményeiről szóló ismertetőjének iskolákról szóló része egyáltalán nem rejti véka alá az iskoláztatás egyik legfontosabb küldetését (1. kép). A fejezet első bekezdése büszkén hirdeti, hogy a „*hazafias szellemben vezetett*” oktatási intézmények „*a magyarosodás érdekében folytatott kulturharcnak valóságos őrszemeivé váltak*”. Ez megmutatja, hogy az iskolai nevelés kapcsán mennyire volt az fontos, hogy egy egységes, magyar nyelvű tisztviselő – és munkásréteget neveljenek ki, mely egyértelműen a gyár racionális érdekét tükrözte.<sup>20</sup>

A harmadik generáció általában már teljesen elmagyarosodott, az idegen származás emlékét csupán a családnevek és a származási hagyományok, valamint a felekezetbeli különbségek őrizték. A gyors asszimilációt szemlélteti például, hogy Ózdon időszakunkban nem voltak idegen nyelvű egyesületek, intézmények, nemzetiségi szerveződések sem, egyedül a vallási életben volt jelen az egyes nemzetiségek koncentrálttsága, ami természetesen a felekezeti hovatartozás velejárója volt.

Az ózdi helyi újság egyik cikke jól szemlélteti az elmagyarosodás lépcsőfokait, majd a kívánatos végcél: „*Nálunk is több tót anyanyelvű munkás van. A megélhetése, a boldogulás, az érintkezés kényszeríti, – de ne is mondjuk ilyen sulyos szóval, – ráutalja, hogy ha közöttünk élni akar, a mi nyelvünket, a hivatalos magyar nyelvet megtanulja. Meg is teszi. Gyermekei magyar abc-t tanulnak, a templomban magyarul hallja a pap imáját, az utcán, mezőn, minden fordulatában csak magyar szó cseng fülében. Az első nemzedék még elhallgatja édes atyja, édes anyja idegen beszélgetését, az unokák már csak hirből fogják ismerni nagyszüleik nemzetiségét, míg végre egy új nemzedék már szívben, lélekben magyarrá lesz. Ime, tehát nemcsak puszta munkaerőben, de szívben is nő, lélekben is fejlődik a magyar haza, ha csak parányit is. Ime megérik itt az emberek egymást, átlátják, hogy Magyarországon vagyunk s a nemzeti nyelvet ápolni elsőrendű kötelesség. Ime, megtanul nálunk magyarul s tud is minden idegen ajku, mert belátja, hogy ezen készsége nélkül hiányzik*

---

<sup>19</sup> Sárközi 1980: i. m. 95.

<sup>20</sup> A Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Részvénytársaság és társvállalatai jóléti intézményeinek ismertetése. 1913. 11.

*azon összekötő kapocs, amely tagjává teszi a magyar társadalomnak, amelyben oltalmat, támogatást és biztos jövőndőt nyert. (...)*<sup>21</sup>

Sárközi Zoltánnak azt a megállapítását viszont, hogy „1881–1882-re a táj társadalma nagyrészt magához asszimilálta, lényegében megmagyarosította a vállalatot”<sup>22</sup> a statisztikai adatok egyértelműen cáfolják. Nem beszélhetünk ekkor még homogén társadalomról, habár kétségtelen, hogy már ekkor jelentősen érződtek a magyarosítás eredményei. Birta István következtetései is hibásak, mivel ő a nemzetiségi heterogenitást az 1870–1880-as évek felvidéki beáramlásától számítja, azonban ez már a gyár alapításakor megindult, ebben az időben csak a betelepülés egy nagyobb hulláma tapasztalható.<sup>23</sup>

A magyarosítás közös célja volt a helyi vállalat- és községvezetésnek, az általuk befolyásolt iskoláknak, egyházaknak, szervezeteknek, azonban a helyi lapban rábukkanhatunk arra, hogy a módszer tekintetében voltak eltérő gondolatok. Mint már kitértünk rá, az ózdi evangélikusok jelentős része a szlovákok közül került ki. A lelkész még 1909-ben is „tót” nyelven tartotta az istentisztelet egy részét húsvét másnapján, ami a kívülállók figyelmét is felkeltve egy hosszas, a helyi médiában zajló vitát indított el Ózdon. A polémiát az indította el, hogy az egyik ózdi lakos „Tótul Magyarországon” címmel levelet írt az ózdi helyi újság szerkesztőségébe, amelyet ők változtatás nélkül közöltek le:

*„A helybeli evangélikus templomban húsvét másodnapján az urivacsora kiosztást és az istentiszteletet tótul végezte az egyházi lelkész. Legyen szivesen ezen rövidke hirt b. lapjában leközlölni, mert ezzel alkalmat is keresek a következők megtudására: Nemzeti szempontból nem volt-e reánk nézve káros, hogy egy ilyen magyar községben, egy magyarnyelvű egyházban idegen nyelven tartsanak istentiszteletet. Bármennyire is méltányolható az illetékes lelkésznek hiveivel szemben való udvarias eljárása, mégis 10-12 emberédekéért akik melleleg legyen mondva eddig megtanulhattók volna köztünk magyarul s lehetetlen is, hogy azon egyházi actus megértésében nem birnának elég magyar nyelvezettel, - azt hiszem, nem volt szükséges magyarságunkat kockára tenni. Tisztelettel: M. Tóth L.”<sup>24</sup>*

Nem sokkal később az *Ózdi Hirlap* újságírói szerkesztőségi cikkben fejtették ki álláspontjukat. Az írás szellemiségét már a cím is jól mutatja: „Csak magyarul.” A helyi média formálói lényegében osztották a levélíró véleményét: „[...] Ne áltassuk magunkat

<sup>21</sup>Csak magyarul. In: *Ózdi Hirlap*. 1909. május 2. 2.

<sup>22</sup>Sárközi 1980: i. m. 94.

<sup>23</sup>BirtaIstván: Az ózdi Vasgyár munkásviszonyai a századforduló idején. In: *Történelmi Évkönyv II*. Miskolc, 1968. 252–253.

<sup>24</sup>M. Tóth L.: Tótul Magyarországon. In: *Ózdi Hirlap*.1909. április 18. 3.



*tovább. Lássunk tiszta képet. Ki tudná megmondani, mi ok miatt hiszen a néma gyermeknek még az anyja sem érti a szavát, talán hivei iránti szeretetből, talán tisztével járó alázatos udvariasságból, talán hivatalos kötelezettségből történt, hogy idegen hang csendült meg a mi jó magyar földünkön. Nem százak előtt, csak alig 10-20 embernek idegen hangokat mormol a pap. S az anyanyelvi prédikációval mi juthatna akármelyik hívőnek eszébe, mire magyarázná ezt az eljárást? Hasonló helyzetben én úgy érezném, hogy hiszen még sem vagyok magyar. Mert ugyan megtanultam magyarul, de ez csak felfogadott mostoha nyelvem, amelyet a mindennapi munkában használok, de imádkozni ezen lehetetlen. Nincs jogunk senkinek sem kételkedni magyarságában. De a haza érdekéért, a haza jövődjéért esdve kérünk mindenkit, aki ezen ügybe befolyhat, hasson oda, hogy nálunk, ahol minden ember megtanulhat s meg is tanul magyarul, ne tartassék ezután idegen nyelvű istentisztelet. Ne legyen semmi közöttünk hátramosztója annak a magyarosításnak, amely a mi jövődönk biztosítására, boldogulhatására irányul.”<sup>25</sup>*

Nem késett erre az evangélikus lelkész válasza sem, aki azonban nem a magyarosítás ellen emelt szót – sőt, hangoztatta, hogy ő más nyelven nem is tud, csak magyarul –, hanem csupán más módszerrel értett egyet ebben a tekintetben, a fokozatoságra helyezve a hangsúlyt:„[...] *Nem tudom azonban, bosszankodjam, vagy mosolyogjak-e azon, hogy magyarságom mellett éppen nekem kell szót emelnem, – a ki csakis a magyar nyelvet beszélem s így nem mehettem olyan munkaerőre, a hol az idegen nyelvű lakosok között, a magyarság érdekében missziót végezhettem volna. Miért történt mégis, hogy a mint a Csak magyarul cikk írója mondja – „idegen hang csendült meg a mi jó magyar földünkön” már tudniillik Ózdon az ev. templomban? Elmondom, - de mindenek előtt kijelentem, hogy mindkét közlemény írója igen nagy tévedésben van.*

*Ugyanis én, mint helybeli ev. lelkész, húsvét másod ünnepén tótul csak az Urvacsoráját osztottam ki, az ezt követő istentiszteletet ellenben – mint mindig, magyarul végeztem, mert más nyelven nem is tudok prédikálni. Hogy pedig az Urvacsoránákkiosztása miért történt tót nyelven? – ezt ennek az egyházi mozzanatnak története teszi lehetővé.*

*Mielőtt ugyanis Ózdra jöttem volna, már gyakorlatban volt az, hogy az Urvacsora, egyházunk ezen legfőlegelőbb s legközvetlenebb szertartása, tekintettel a tót vidékről ide költözött hívőkre, a kik között többen, – és ezt tapasztalásból mondhatom – alig értenek valamit magyarul a szintén magyar egyházból időnkint idejárt lelkész által, tótul végeztetett. Ezt a régi gyakorlatot követtem én is évente egyszer, húsvét másod napján, bár a tót nyelvet*

---

<sup>25</sup>Csak magyarul. In: *Ózdi Hirlap*. 1909. május 2. 2.

*nem beszélem, és hogy mennyire nem ismerem, elárulom a haza sorsán aggódók előtt azt, hogy a szertartásnak nemcsak a menetét, hanem minden szavát, egyik tótul tudó lelkésztársam által magyar betűkkel írtam le, s igyszóruul szóra olvasva a szöveget végeztem az urvacsorai szertartást.*

*S mindez nem a 10-12 avagy 10-20 hívő iránti udvariasságból történt így, hanem ezt diktálta az ugynevezettprudentiapastoralis vagyis papi bölcsesség, melynélfogva minden igazi lelkész arra törekszik, hogy ha más nyelven is, de mindig a magyar nemzeti eszmének megfelelően, derék polgárokat neveljen a hazának. S ismerve az életet és az emberek gondolkodás módját, higyjék el a t. urak, hogy ha a régi gyakorlatot önhatalmulag mellőzöm, nemzeti szempontból többet ártottam, mint használtam volna, mert – nem is szólva arról, hogy ez az eljárás az akkor alakult egyház iránt is idegenkedést szül – egyeseknél pedig ellenszenvet keltettem volna fel a magyarság iránt.*

*Erőszakkal nem lehet a magyarosítástelőmozdítani. E tény, a melyet frázisokkal megdönteni nem lehet. Ennek az igazságnak erejétől áthatva s leküzdvén az átmenetnek nehézségeit, szinte észrevétlenül – bekövetkezik az az idő, a midőn az évenként egyszer tót nyelven végzett urvacsorai szertartás is megfog szüni, s mint az istentisztelet és minden más lelkészi cselekvény, ugy ez is magyar nyelven fog végeztetni. Hogy ezt mikor lehet teljesen megvalósítani, erre nézve egyházam nem kér kívülről véleményt, de nem is tür semmiféle illetéktelen beavatkozást, mert érez magában annyi erőt, hogy egyházi beléletét a magyar nemzeti eszme kovászával át meg áthassa, és érez magában annyi bátorságot, hogy visszautasítson és megakadályozzon a maga kebelében fellépő minden olyan törekvést, a mely nemzeti szempontból káros lenne, a mely magyarságunknak kockára tevését és föladását jelentené, avagy a magyarosításnak igazán hátramoszditója lenne.*

*Ennek alapján most már határozottan és nyugodt lélekkel kijelentem azt, hogy nemzeti szempontból nem volt káros, magyarságunkat nem tette kockára, s a magyarosításnak nem volt hátramoszditója az a lelkészi cselekvény, hogy a helybeli ev. templomban húsvét másod napján, de máskor soha – idegen nyelven végeztetett az Urvacsora kiosztása.”<sup>26</sup>*

Az ózdi gyár közelében, Ózdon, Sajóvárkonyon és Bolyokon a nem magyar népesség aránya állandóan csökkent. 1890-ben Ózd és a közeli Sajóvárkony és Bolyok lakói közül 821 fő volt nem magyar anyanyelvű, 1900-ban 822. Az 1900. évi népszámlálás idején arányuk 9,1% volt, melynek zöme szlovák származású volt, a németek 2-3%-ot tettek ki.<sup>27</sup>

<sup>26</sup>Az ózdi ev. egyház lelkésze: Tudnivalók. In: *Ózdi Hirlap*. 1909. május 9. 2–3.

<sup>27</sup>Birta 1968: i. m. 252–253.

A helyi sajtó is többször beszél Ózd többnyelvűségéről a századforduló idején, azonban – általában a saját elképzeléseket alátámasztva – egyszer lefelé módosítja, máskor nagyobbítja a nemzetiségek jelenlétét a településen. Az evangélikus istentisztelet körüli csörtében egyértelműen az volt a sajtó munkásainak érdeke, hogy minél kisebbnek mutassák be a helyi szlovákság arányát. Az 1909 tavaszán zajló vitában kijelentik: „*Magyarul nem értő ember már nincs Ózdon. Hat-hétezer lakossal bíró helységben 10-20 már valamicskét magyarul tudó idegen ajkú embernek teljesen fölösleges még alkalmat is adni, hogy ily nagy tömegű magyarság között idegen voltát érezze s azt nyelve útján kifejezve is láthassa.*”<sup>28</sup> A következő évben egy, a település életéről szóló rövid ismertetőben azonban azt hangsúlyozzák ki, hogy „*tót ajku Ózdon is bőven akad.*”<sup>29</sup> Természetesen ebben az időben a nemzetiségek nagy része rákényszerült arra, hogy valamennyire megtanulja a magyar nyelvet, habár még a jóval később készült népszámlálási statisztikákból is látjuk, hogy eredeti nyelvüket még nagyon sokáig használták családi körben, nyilván egyre kevesebb jelentőséggel.

### 1. táblázat: Ózd népességének megoszlása nemzetiség szerint

Időszak	Összlakosság	Magyar	Német	Szlovák	Horvát	Szerb	Olasz	Egyéb
1930	7322	7008	100	181	2	1	5	25
1941	21277	21018	60	79	1	-	-	118

*Forrás: 1930, 1941. évi népszámlálás*

Az 1930. és 1941. évi népszámlálás adatait megvizsgálva egyértelműen kijelenthetjük, hogy a 19. század második felében beérkezett idegen ajkú munkások még élő tagjai, valamint leszármazottaik zöme ekkor már a magyart tekintette anyanyelvének. 1930-ban Ózdon a 7322 fős összlakosságból csupán 11 fő nem beszélt magyar nyelven. Ezzel szemben figyelemre méltó, hogy a lakosságból még ekkor is 100 német, 181 szlovák, 2 horvát és 1 szerb nemzetiségűnek vallotta magát. A külterületeken élő 2095 telepi lakosból már csak 2 ember nem tudott egyáltalán magyarul, itt 25 német, 30 szlovák, ezen kívül 12 fő nem kategorizált külföldi nemzetiségű lakost találtak az összeírók. Ők legnagyobb részben Farkaslyuk-bányatelepen, Kisfaludon, valamint Kőalján éltek. A szomszédos Sajóvárkonyon belül Hétesen és Bánszálláson volt megfigyelhető csekély számú nem magyar lakosság.<sup>30</sup>

<sup>28</sup> A vidéki sajtó hivatása. Válasz az evang pap levelére. In: *Ózdi Hírlap*. 1909. május 16. 2.

<sup>29</sup> Szerkesztő ur! In: *Ózdi Hírlap*. 1910. április 10. 3.

<sup>30</sup> Az 1930. évi népszámlálás. I. rész. *Demográfiai adatok*. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1932.

A számok egyértelműen ellentmondanak azoknak a századfordulón íródott újságcikkeknek, amelyek bagatellizálni próbálják a helyi nemzetiségek arányát. Feltételezhetjük, hogy 20 évvel korábban még nagyobb létszámú nem magyar anyanyelvű csoportok élhettek Ózdon. A trianoni békeszerződés után ugyan a határ túlsó oldaláról nagy számban települtek be a térségbe – köztük bizonyára szlovákok is –, azonban a nemzetiségek döntő többsége még a világháború előtt beköltözöttekből, azok családtagjaikból került ki. A telepek ekkor már döntő mértékben magyar lakosságúak, kivéve az 1920-as években épült Velence-telepet, ahova a határváltozások után több szlovák nemzetiségű család költözött be.<sup>31</sup>A munkáskolóniák korábbi nemzetiségi összetételére ekkoriban inkább már csak a lakók gyakorolt vallása utal, mivel ezeken a külterületeken jóval nagyobb a protestánsok aránya.

Az 1941-es népszámlálás alapján készített statisztika alapján az elmagyarosodás tovább folytatódott. A közeli Sajóvárkonyal és Bolyokkal egyesült Ózd lakosságából csupán 60 fő vallotta magát németnek, 79 szlováknak, 4 románnak, 1 pedig horvátnak. A nemzetiségek ekkor nagyrészt még valószínűleg első generációs, idős bevándorlók lehettek, akik nem adták fel életük végéig identitásukat. Forrásaink alapján Ózdon a felföldi szlovák és német – gründler, mánta, buléner – nyelvjárásokat még ebben az időben is használták egymás között az idős mesterek.<sup>32</sup>Az adatok ekkor külön jelzik a cigány lakosságot is, amely csoport 81 főt számlál. Jelentős részük a 20. században telepedett le az üzemben segéd- és betanított munkásként elhelyezkedve.<sup>33</sup>

Ha a nyelvismeretre vonatkozó adatokat megnézzük, láthatjuk, hogy az 1940-es évek elején 561 fő beszélt németül, 696 személy pedig szlovákul.<sup>34</sup> Ha pedig megnézzük az 1940-es évek második felében lezajlott csehszlovák-magyar lakosságcsere községsoros adatait, megállapíthatjuk, hogy jó néhány évvel a népszámlálás után Ózdról 124 fő, magát szlováknak valló személy települt ki a szomszédos országba. Ez a település össznépségének 2,86%-át jelentette.<sup>35</sup> A szlovák és német nyelvismerettel rendelkező személyek természetesen nem mind az egykori betelepülők utódai lehettek, azonban a lakosságcsere ismérveivel összevetve levonhatjuk azt a konklúziót, hogy habár a betelepülők leszármazottainak elsőprő többsége magyarnak vallotta magát, szüleik nyelvét még sokan ismerték, egymás között talán beszéltek is. Az elmagyarosodás Ózdon gyorsabb volt, mint például a Rima másik telephelyén,

<sup>31</sup>Csuzda Arzén szóbeli közlése alapján.

<sup>32</sup>Vass Tibor: Az ózdi acégyári munkásság életviszonyai a XX. század első felében. In: Dobrossy István (szerk.): *Foglalkozások és életmódok*. Miskolc, 1976.13.

<sup>33</sup>Az 1941. évi népszámlálás. 2. Demográfiai adatok községek szerint. Budapest, 1976. 204–205.

<sup>34</sup>Az 1941. évi népszámlálás. 3/a. Anyanyelv, nemzetiség, nyelvismeret. Budapest, 1983. 70.

<sup>35</sup>Bencsik János – Szászi Ferenc: A csehszlovák-magyar lakosságcsere etnikai, demográfiai és társadalmi adatai Borsod-Abaúj-Zemplén megyében (1946-1948). In: Veres László – Viga Gyula (szerk.): *A Herman Ottó Múzeum évkönyve XXXV-XXXVI*. Miskolc, 1998. 319.

Salgótarjánban, ahol még a Horthy-rendszerben is nagyobb létszámú nem magyar nyelvű közösségek éltek.<sup>36</sup>

## Nemzetiség és társadalom

A nemzetiségi hovatartozás, mint már érintettük, a társadalmi szerkezetet is befolyásolta. A helyi, magyar ózdi lakosság szakképesítés hiányában csak segédmunkásokként és napszamosokként tudott a gyárban elhelyezkedni, akik fölött a hierarchiában a jelentős részben idegen nyelvet beszélő szakmunkások és tisztviselők álltak. Ez kezdetben sokszor számos feszületség forrását is jelentette.

Szabó Zoltán szociográfus az 1930-as évek végén megjelent tanulmányában talán túlzó mértékben élesíti ki ezt a nyelvi, kulturális ellentétet. Szerinte a vidékre a „*kapitalista gyarmatosítók*” toborozták a munkásokat az egykori Monarchia legkülönbözőbb tájairól, így a kapitalizmus itt nem a meglévő társadalmat formálta át, hanem fölérük telepítette az idegeneket. „*A munkásság nem itt fejlődött – hanem: ide érkezett.*”<sup>37</sup> Ezt a betelepült, nyelvében különböző lakosságot a vállalat kolóniákra telepítette le, ezzel is elkülönítve őket a falvakban élő helyi lakosságtól. Így véleménye szerint ez a mesterségesen, a vállalat vezetése által tudatosan kiépített társadalom alig érintkezett a helyi őslakossággal.<sup>38</sup> Ezek a nyelvi különbségek azonban táptalaját képezték a munkásság, mint társadalmi réteg „*idegenségének*”, „*gyökértelenségének*”, „*nem magyar*” voltának.<sup>39</sup>

Mint már utaltunk rá, a betelepített munkásoknak, hogy jobban kötődjenek az üzemhez s magához a térséghez, lakóházakat építettek. A lakások eloszlásánál előnyt élveztek a cég tisztviselői és megbecsült munkásai, akik a 19. században természetesen nagyrészt nem magyar nemzetiségűek voltak. Ózd falusias részében ezzel szemben szinte csak magyar nyelvű segédmunkások és földművesek éltek.<sup>40</sup>

Ennek alapján tehát a lakóhely szerint nemcsak társadalmi, hanem nyelvi tekintetben is jelentős különbségek adódtak, amely a 19. század második felében a munkáskolóniák egyfajta zártságát is jelentette. Szabó Zoltán szintén ezt a különbséget mutatja be munkájában,

---

<sup>36</sup>Nickel Réka: *Volt egyszer a Rima... A salgótarjáni acélgár identitásképző szerepe a kezdetektől napjainkig.* Szakdolgozat, Budapest, 2011. 28–32.

<sup>37</sup>Szabó Zoltán: *A tardi helyzet. Cifra nyomorúság.* Budapest, 1986. 123–124.

<sup>38</sup>Uo.

<sup>39</sup>Kende–Sípos 1983: i. m. 238–239.

<sup>40</sup>Csontos Györgyi – Vass Tibor: *Ózdi munkáskolóniák: gyári lakótelepek és lakásbérlők története a századfordulótól az ezredfordulóig (1861–1970).* Pomáz, 2001.

kissé túlozva és kiszécsítve: „E gyarmatosok az első évtizedben még abban is elkülönültek az őslakóktól, hogy más nyelvet beszéltek. Faji, nyelvi és osztálykülönbségek álltak útjába a bennszülöttek és a jövevények keveredésének és krajnai németek, vagy liptói szlovákok ide ugyanúgy gyarmati lehetőségekre gyűltek, mint hollandok Jávába, vagy németek a magyar középosztályba. Az idők folyamán a nyelvi különbség a jövevények elmagyarosodásával eltűnt, de megmaradt a kapitalista gyarmat és a feudális vidék közti különbség, megmaradt az idegeneredetű, osztálytudatos munkásság és a tájhoz ősök sírjaival kötött parasztszemléletű őslakosság közötti különbség.”<sup>41</sup> A telepeken azonban nem csak kizárólag idegen nyelvű családok laktak, a falusi munkások pedig lassan ugyan, de átvették az iparos szokásokat, így nem beszélhetünk teljes egymástól való elszigetelődésről még a kezdeti időszakokban sem.

Az egyes nemzetiségek közötti érintkezéseket, kapcsolatokat megragadhatjuk, ha megvizsgáljuk a házassági anyakönyveket. Azt tapasztalhatjuk, hogy a kezdeti időszakban gyakoriak a házasságok a valószínűsíthetően megegyező anyanyelvűek között, de ez hamar megváltozik. Az endogámia jelentőségét az is szűkítette, hogy többnyire fiatal férfiak érkeztek Ózdra a nem magyar nyelvterületről, akik nagyrészt helybeliek lányait vették el feleségül.<sup>42</sup>

### **Két kultúrkör találkozása - kölcsönhatások**

A bevándorló iparos és a helyi, egykori földműves lakosság, akik között nemzetiségi különbségek voltak, természetesen kölcsönhatással voltak egymásra – egyes területeken változó iránnyal és jelentőséggel.

Az üzemi terminológiában kezdetben szinte csak teljesen német és szlovák nyelvű technikai szókincs is folyamatosan magyarosodott. Érdekes módon azonban még napjainkban is élnek Ózdon olyan kohászati szakszavak a dolgozók között, amelyek a külföldi megnevezésekből erednek. Erre kiváló példa a műszak végét jelelő *sichta* szó, amelyet napjainkban is élénken él a helyi közbeszédben.

A vallási életben is megjelentek a különbözőségek. Mint már említettük, a felekezeti viszonyokat is átalakította a nemzetiségek betelepődése, amelyeken belül is apróbb jelek mutatták a nem magyar nyelvűek jelenlétét. A római katolikus templom mellett a

---

<sup>41</sup> Szabó 1986: i. m. 123–124.

<sup>42</sup> Ózd házassági anyakönyvei 1845–1948. MNL Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára.

századfordulón állították fel például a szlovákok körében népszerű Nepomuki Szt. János szobrát, amikor nagyszámú szlovák római katolikus lakosság telepedett le Ózdon.

Egyes területeken a betelepülők alakították át a helyi jellegzetességeket. Erre kiváló példa az öltözködés, mivel ezen a téren a helybeli dolgozók a korábban már iparban tevékenykedők szokásait nagyon hamar átvették, amelyet a gyár- és településvezetés is támogatott az ipari hagyományok és a munkahelyi praktikum alapján. Az északról bevándorló férfiak testhez simuló, iparos-polgári öltözetet viseltek, amelyet a helyiek a bő gatyá helyett hamar átvettek. Apróbb jegyek azonban sokáig jelezték, hogy honnan származott az illető. A Felvidékről származó munkások között jellemző volt például, hogy nadrágjukat nem előre élre, hanem oldalélre mángorolták és vasalták. Ezt a különbséget sokáig megőrizték Ózdon is.

A Vass Tibor által készített interjúk egyikéből egy érdekes jelenségről is tudomást szerzünk, mely alapján képet kapunk a korabeli gyári munkás ünnepi viseletről is, amelyet a beköltöző szakmunkásréteg hozott el Ózdra. Az 1860-as években az ózdi községházán az előljáróság külön ruhát tartott készenlétben azoknak a helybeli származású lakosoknak, akik nem akartak az esküvőre gatyában menni. Az öltözék kalapból, zakóból, szűk szárú nadrágból, valamint csizmából állt. A lábbeli nagyméretű volt, hogy mindenkinek megfelelő lehessen. A község vezetésének ezzel az volt a célja, hogy siettesse a ruhaviselet megváltozását a helyi lakosság körében, eltüntetve ezzel a nemzetiségek közötti öltözetbeli különbségeket.<sup>43</sup> A gyárvezetés e tekintetben is elérte a célját, csak itt a betelepülők szokásrendszerét tartották kívánatosabbnak. Néhány évtized leforgása alapján a helyi viselet ennek hatására megváltozott és egységesült, néhány kisebb különbségtől eltekintve, melyek fokozatosan szűntek meg.

---

<sup>43</sup> Vass Tibor: Az ózdi munkások munkakörülményei és öltözékei. In: *A Magyar Munkásmozgalmi Múzeum Évkönyve 1975–1976*. Budapest, 1977.168–175.

## Všeobecné uzavrenie.

### 1. §.

Každý v službe rimamuráň-šalgótarjárskej zelezostrojnej účastinnej spoločnosti postavený dohliadáč, majster, robotník a sluha dľa v 5-tom §-e ustanovených podmienok je údom ústavu bratskej pokladnice a v jej lône postavenej podporovne nemocních, a povinný je určené príspevky platiť.

### 2. §.

Každý úd ústavu bratskej pokladnice a podporovne nemocních právo má k výhodám v stanovách týchto urečnám.

### 3. §.

Všetky v smyslu týchto stanov platené príspevky sú neodvolateľným a vylučným majetkom ústavu tejto bratskej pokladnice a podporovne nemocních.

## Podelenie a čiel ústavu.

### 4. §.

Ústav bratskej pokladnice sa deli na bratskú pokladnicu a v jej kruhu ustavenú podporevňu nemocních.

Bratská pokladnica- jak taká- udeluje svojim údom, týchže vdovám zákonytím dietkám a sirotám v páde nesúcostí ku práce a v páde odomretia, penziu konečnú vyplatu a pomoc k výchove dietok.

Jako podporovňa nemocních, údov svojich, týchže manželky a zákonytíe dietky v páde nemoci, nesúcosti ku práce a v páde odomretia dľa XIV-ho zákonného článku z roku 1891-ho napomáhá. — Oba pokladnice pod jednou a tou jistou správou a manipuláciou stoja.

## 2. kép: A rimamurány-salgótarjáni vasmű részvénytársaság vasgyárai és bányáinak munkás-rendszabályai szlovák nyelvű részének első oldala

Egyes esetekben azonban a vállalat irányítóinak is figyelembe kellett venniük dolgozóik eltérő anyanyelvét, különösképpen, ha betartandó szabályokról volt szó. A munkarendszabályzatot a századelőn három nyelven – magyarul, németül és szlovákul – adta ki a vállalat, mivel érdeke volt, hogy azt betartassa s ne hivatkozzanak arra a munkásai, hogy nem értik a benne foglaltakat.(2. kép)<sup>44</sup>

## Összegzés

<sup>44</sup>A rimamurány-salgótarjáni vasmű részvénytársaság vasgyárai és bányáinak munkás-rendszabályai. Budapest, 1905.



Összességében elmondható, hogy a nemzetiségeknek hatalmas szerepük volt az ózdi vasgyártás beindításában, majd az üzem termelésében. Nélkülük a gyár felépítése és a gyártás megindulása, majd a 19. századi fejlesztések és beruházások, a gyár működtetése nem valósulhatott volna meg, mivel helyben nem volt képzett munkaerő. A betelepülésüknek köszönhetően jelentősen átalakult a helyi társadalom, melyben főként kezdetben a nyelvismeret terén létező különbségek választóvonalat jelentettek a szaktudás, így a gyári alkalmazottak közötti hierarchiában is. A vállalatvezetés céljainak megfelelően a nem magyar nyelvű betelepülő lakosság hamar elvesztette nemzetiségi identitását, azonban visszahatás is megfigyelhető, különösen az öltözködés terén. Nyelvismeretük azonban sokáig megmaradt, sőt, még napjainkban is fellelhető kultúrájuknak, szavaiknak egy-egy darabja. Napjainkban Ózdon működik szlovák és lengyel kisebbségi önkormányzat, azonban nagyon gyenge a kötődésük az egykori ősökhöz. Az ózdi, ma élő leszármazottak tudatában azonban sok esetben él annak emléke, hogy felmenőik messzi vidékekről jöttek a vasgyár szolgálatába, ahol letelepedve hamar a magyar nyelvű helyi társadalom részeivé váltak.

#### **Források:**

A Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Részvénytársaság és társvállalatai jóléti intézményeinek ismertetése. Budapest, 1913.

A rimamurány-salgótarjáni vasmű részvényi-társaság vasgyárai és bányáinak munkás-rendszabályai. Budapest, 1905.

A vidéki sajtó hivatása. válasz az evang pap levelére. In: *Ózdi Hirlap*. 1909. május 16. 2.

Az ózdi ev. egyház lelkésze: Tudnivalók. In: *Ózdi Hirlap*. 1909. május 9. 2–3.

Csak magyarul. In: *Ózdi Hirlap*. 1909. május 2. 2.

DobosyLászló: *Az ózdi vasgyár hatása a településre és a lakosságra. A gyártelep lakossága.* Kézirat. Ózd, 1992. Lelőhely: Ózdi Városi Múzeum, Történeti Adattár.

M. Tóth L.: Tótul Magyarországon. In: *Ózdi Hirlap*. 1909. április 18. 3.

Nickel Réka: *Volt egyszer a Rima... A salgótarjáni acélgyár identitásképző szerepe a kezdetektől napjainkig.* Szakdolgozat. Budapest, 2011.

Szerkesztő ur! In: *Ózdi Hirlap*. 1910. április 10.3.

Uj honpolgár. In: *Munka*. 1902. ápr. 15. 7.

### **Statisztikai kiadványok:**

Az 1930. évi népszámlálás. I. rész. Demográfiai adatok. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1932.

Az 1941. évi népszámlálás. 2. Demográfiai adatok községek szerint. Budapest, 1976. 204–205.

Az 1941. évi népszámlálás. 3/a. Anyanyelv, nemzetiség, nyelvismeret. Budapest, 1983. 70.

### **Irodalomjegyzék:**

Bencsik János – Szászi Ferenc: A csehszlovák-magyar lakosságcsere etnikai, demográfiai és társadalmi adatai Borsod-Abaúj-Zemplén megyében (1946-1948). In: Veres László – Viga Gyula (szerk.): *A Herman Ottó Múzeum évkönyve XXXV-XXXVI*. Miskolc, 1998.

Birta István: Az Ózdi Vasgyár munkásviszonyai a századforduló idején. In: *Történelmi Évkönyv, II*. Miskolc, 1986. 249–303.

Kende János – Sípos Péter: Ipari munkásság és asszimiláció Magyarországon. 1870–1910. In: *Történelmi Szemle*. 26. évf. (1983), 2. sz. 238–254.

Csontos Györgyi – Vass Tibor: *Ózdi munkáskolóniák: gyári lakótelepek és lakásbelsőik története a századfordulótól az ezredfordulóig (1861-1970)*. Pomáz, 2001.

Jenei Károly: Alapítás és üzembe helyezés (1845–1848). In: Berend T. Iván (főszerk.): *Az Ózdi Kohászati Üzemek története*. Budapest, 1980.52–87.

Lehoczky Alfréd: *Az ózdi gyár létrejötte (1845–1852)*. Miskolc, 1965.

Paládi-KovácsAttila: *Ipari táj – Gyáarak, bányák, műhelyek népe a 19-20. században*. Budapest, 2007.

Sándor Vilmos: *Nagyipari fejlődés Magyarországon. 1867-1900*. Budapest, 1954.

Sárközi Zoltán: A vasgyár és a szénbányászat tájatalakító hatása és a település fejlődése. In: Berend T. Iván (főszerk.): *Az Ózdi Kohászati Üzemek története*. Budapest, 1980. 88–99.

Szabó Zoltán: *A tardi helyzet. Cifra nyomorúság*. Budapest, 1986.

Vass Tibor: Az ózdi acélgyári munkásság életviszonyai a XX. század első felében. In: Dobrossy István (szerk.): *Foglalkozások és életmódok*. Miskolc, 1976. 9–30.

Vass Tibor: Az ózdi munkások munkakörülményei és öltözékei. In: *A Magyar Munkásmozgalmi Múzeum Évkönyve 1975-1976*. Budapest, 1977. 168–205.